

“CHRISTEN ZIJN IS EEN WAY OF LIFE”

De rol van familie in de keuze van een geloof

Masterscriptie

Chiara Poels, 515390

Begeleider: Jack Burgers

Tweede lezer: Sjaak Braster

Erasmus Universiteit Rotterdam

16 juni 2019

Abstract

In dit kwalitatieve onderzoek naar de rol van familie in de keuze van een geloof is een case study uitgevoerd onder één christelijke familie. Dit is gedaan door middel van diepte-interviews met 13 familieleden. Uit de theoretische verkenning blijkt dat er in Nederland een afname van geloof plaatsvindt. De onderzochte familie houdt echter vast aan haar geloof. De belangrijkste uitkomst uit dit onderzoek is een paradox. Aan de ene kant wordt het geloof door de generaties heen steeds vrijer. Anderzijds lijkt het geloof door de generaties heen steeds belangrijker te worden voor de familieleden, wat in gaat tegen de secularisatieliteratuur. Zowel de eerste als tweede generatie hebben het geloof op verschillende manieren doorgegeven aan hun kinderen. Dit deden zij op directe wijze in de vorm van bidden, bijbel lezen en het bezoeken van de kerkdienst. Daarnaast hebben zij het geloof ook op indirecte wijze doorgegeven door hun manier van leven. Naast familie spelen ook vrienden, partners en wat als ervaring met God beleefd wordt een belangrijke rol in het gelovig, dan wel ongelovig zijn. De ontkerkelijking en secularisatie wordt door de meeste familieleden niet overduidelijk opgemerkt en lijkt niet van invloed te zijn op de familieleden. Uit dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat familie vooral op jonge leeftijd een belangrijke rol lijkt te spelen in de keuze van geloof. Het van jongs af aan bidden, bijbel lezen en naar de kerk gaan legt een fundament in de geloofsbeleving. Naarmate de familieleden ouder worden gaan zij op zoek naar hun eigen manier van geloven en wat het beste bij hen past. De meesten doen dit in grote lijnen zoals ook hun ouders dat doen. De familiebanden zijn essentieel in het bezig blijven met het geloof. Wel komt duidelijk naar voren dat familie niet de enige belangrijke factor is in de keuze van geloof. In alle drie de generaties komt het belang van gelovige vrienden, een partner en het ervaren van God naar voren. Een religieuze opvoeding kan een sterke basis leggen qua kennis en structuur wat betreft het geloof, maar uiteindelijk is het God die het moet doen, in de ogen van de familieleden. De keuze van geloof komt dus voort uit zowel de opvoeding van thuis uit, als ook de invloed van de omgeving in de vorm van vrienden, partners en het beleven van God.

Key words: Familiebanden, intergenerationele overdracht, religieuze socialisatie, secularisatie

Inleiding

De jaren '60 werden in Nederland gekenmerkt door ontzuiling. Traditionele normen en waarden kwamen ter discussie te staan. Individuele ontwikkeling en ontplooiing werden van steeds groter belang. De vanzelfsprekende binding aan traditionele instituties zoals kerk en gezin nam sterk af. (Felling, 2004). Na de jaren '70 wordt dit proces van culturele modernisering versneld. Individualisering wordt binnen de Nederlandse samenleving steeds meer gezien als de norm. Zelfontplooiing en autonomie worden steeds belangrijker. Door het proces van individualisering hebben in het verleden wijdverspreide politieke opvattingen, waarden en traditionele geloofsovertuigingen aan kracht verloren. Binnen de literatuur wordt dit ook wel het proces van de-traditionalisering genoemd. De huidige maatschappij zou gezien kunnen worden als een “*geïndividualiseerde post-traditionele samenleving*” (Felling, 2004).

Eén van de gevolgen van de culturele modernisering in Nederland op het gebied van godsdienst is secularisering. Secularisering kan omschreven worden als “*die processen waarbij de godsdienst steeds meer naar de marge van de samenleving wordt gedrongen en waarbij de economie en de politiek belangrijker worden*” (Hak, 1994). Het is dus niet langer godsdienst die het menselijk handelen en de bijbehorende normen en waarden bepaalt, maar economie en politiek die van invloed zijn (Hak, 1994). Het proces van secularisering wordt duidelijk zichtbaar wanneer men gaat kijken naar de ontwikkeling van kerklidmaatschap, kerkgang en religieuze opvoeding in de afgelopen decennia. Hier kan een duidelijke afname worden vastgesteld. Daar waar het percentage Nederlanders dat opgevoed is in een bepaald geloof in 1983 nog 73% was, is dat in 2016 gedaald naar 61%. Onder de jongeren (17-30 jarigen) nam dit nog sterker af en bleek in 2014 niet eens meer de helft te zijn. Deze daling vindt ook plaats in kerklidmaatschap, dat gedaald is van 49% naar 28% en het percentage dat minstens één keer per maand naar de kerk gaat van 29% naar 17% (Hart & Houwelingen, 2018). Ondanks dat zowel kerklidmaatschap als kerkgang in de afgelopen jaren sterk is afgenomen, kan niet gezegd worden dat religie daarmee verdwijnt. Religie blijkt buiten de kerk, als het ware in een niet-geïnstitutionaliseerde vorm, nog volop te bestaan. Hieruit zou gesteld kunnen worden dat de traditionele vorm van religie in de geïnstitutionaliseerde vorm afneemt, maar het geloof zelf niet (Hart & Houwelingen, 2018).

Ouders spelen een belangrijke rol in het doorgeven van opvattingen, normen en waarden en religie. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat wanneer kinderen uit een ongelovig milieu komen, zij een grotere kans hebben om een onverschillige houding te ontwikkelen ten opzichte van het geloof. Andersom blijkt ook dat een gelovig huishoudelijk milieu cruciaal is bij het ontwikkelen van het geloof bij kinderen. Over het algemeen komt het geloof van kinderen overeen met dat van hun ouders (Broek, Bronneman, & Veldheer, 2010). Familie speelt dus een belangrijke rol bij de keuze van een geloof. ***De probleemstelling die centraal staat in dit onderzoek is de vraag op welke wijze familiebanden een rol spelen bij het doorgeven van het geloof over de generaties in een tijd van ontkerkelijking?***

Theoretisch kader

Deze paragraaf bevat de resultaten van de literatuurverkenning omtrent drie verschillende thema's, namelijk die van familiebanden, secularisatie en intergenerationele overdracht. Deze drie thema's vormen de context waarbinnen dit onderzoek op familieniveau zal worden uitgevoerd.

Secularisatie

Binnen de literatuur bestaan verschillende definities van secularisatie. De term werd voor het eerst geïntroduceerd door Max Weber, die stelt dat het proces van secularisatie voortkwam uit toenemende rationaliteit en modernisering. Hierdoor nam het maatschappelijke belang van religie af (Knippenberg, 2009). Na Weber hebben meerdere onderzoekers een definitie van secularisering geformuleerd. Uit al deze definities komt een overlappende omschrijving van secularisatie naar boven, namelijk dat secularisatie de afname van religie betekent (Bailey, 1998).

Veldman (2008) onderscheidt drie verschillende vormen van secularisatie. Als eerste is er de afname in het belang van religie in het leven van individuen, daarnaast de afname in het belang van religie voor de maatschappij in het geheel en als laatste de aanpassing van religie op de wereld van nu (Veldman, 2008). Hamid, Folmer en Beaumont (2014) stellen dat de rol en vorm van religie binnen de maatschappij zijn veranderd. Daar waar religie vroeger een publieke aangelegenheid was en onderdeel van de maatschappelijke orde, is deze nu verplaatst naar het private en het individuele niveau (Hamid, Folmer, & Beaumont, 2014).

Binnen de literatuur worden diverse, deels onderling samenhangende, factoren besproken die een rol spelen bij van het proces van secularisatie in Europa. Zes van deze factoren zullen hier besproken worden. De eerste factor is de economische ontwikkeling en industrialisatie. Tijdens de industriële revolutie is de landbouweconomie getransformeerd naar een industriële economie. Dit heeft geleid tot een verbetering van de materiële omstandigheden en een afname van onzekerheden onder de bevolking omtrent hun middelen van bestaan. Hierdoor zou de bevolking minder behoefte hebben aan religieuze steun, aangezien deze onzekerheden de voornaamste drijfveer waren om zich tot het geloof te keren (Norris & Inglehart, 2004). Deze onzekerheden namen nog verder af in de postindustriële samenleving, waar de verzorgingsstaat werd verstevigd en welvaart onder de bevolking toenam door ontwikkelingen als de beschikbaarheid van schoon drinkwater, gezondheidszorg en onderwijs. Hierdoor zochten mensen steeds minder het geloof op. Door toegenomen economische zekerheden en een verbeterde welvaart nam het belang van religie steeds verder af (Hamid, Folmer, & Beaumont, 2014).

De tweede factor die van invloed is geweest op het secularisatieproces is verstedelijking. Dit komt voort uit de bovengenoemde industrialisatie en economische ontwikkeling. Verstedelijking is de fysieke groei van stedelijke gebieden door toenemende migratie vanaf het platteland (Hamid, Folmer, & Beaumont, 2014). Op het platteland was sprake van hechte sociale banden, die door Durkheim (1933) ook wel mechanische solidariteit worden genoemd. Samenlevingen waren hier weinig geïndividualiseerd en gericht op het gemeenschappelijke. Er werd hier van individuen verwacht dat zij zich aanpasten aan de collectieve gemeenschap (Durkheim, 1933). Op deze manier werd religie in stand gehouden,

doordat de bevolking op het platteland vaak religieus was. Door grootschalige migratie naar steden ontstaat er een mix van verschillende culturen, religies en sociale banden, waardoor een overgang van de mechanische naar organische solidariteit ontstaat, waarin mensen individualistischer worden en vrij zijn van collectieve banden (Durkheim, 1933).

De derde factor komt voort uit de keuze van Westerse staten om af te stappen van hun religieuze basis. De meeste Europese landen zijn van oorsprong religieus. Door religieuze oorlogen hebben veel landen besloten om seculier te worden (Hamid, Folmer, & Beaumont, 2014).

De vierde factor is democratie. Democratie heeft mensen als het ware bevrijd van de beperkingen van traditionele religie. Het gevolg hiervan is dat religie verdwijnt uit alle aspecten van het leven. Door de vrijheid die democratie met zich mee brengt is er steeds meer ruimte voor andere religies of zelfs voor atheïsme. Religie wordt niet langer opgelegd door de staat, maar is nu een vrije keuze van het individu. Dit heeft geleid tot een afname van religiositeit (Hamid, Folmer, & Beaumont, 2014).

Als vijfde factor is er de ontwikkeling van wetenschap en technologie, die er toe heeft geleid dat de wereldoriëntatie van mensen is veranderd. Daar waar eerst religie werd gebruikt om de wereld te verklaren, wordt dat in de moderne tijd gedaan aan de hand van wetenschap en technologie. Het belang van religie wordt hierdoor minder, waardoor religiositeit afneemt (Oviedo, 2005).

Als laatste is onderwijs een belangrijke factor in het proces van secularisatie. Onderwijs versterkt het individu en geeft het een bepaalde vorm van macht. Bovendien stelt het mensen in staat om een wetenschappelijke objectiviteit te onderscheiden aan de hand van wetenschappelijke feiten. Op deze manier hoeven zij niet meer te vertrouwen op bovennatuurlijke krachten, wat leidt tot een afname van religiositeit (Hamid, Folmer, & Beaumont, 2014).

In Nederland kwam het proces van secularisatie op gang in de jaren '60 en '70, door een combinatie van bovenstaande factoren. Daarnaast speelde in Nederland ook de verzuiling en daarop volgende ontzuiling een grote rol. In Nederland wordt de ontzuiling gezien als één van de voornaamste redenen voor het ontstaan van secularisatie in de jaren '60 (Weel, 2017). *Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag: Hoe gaan de verschillende generaties om met de secularisering in Nederland?*

Familiebanden

Familierelaties zijn erg belangrijk in het bij elkaar houden van de samenleving, en zijn een bepalende factor voor sociale cohesie. Maar belangrijke sociale ontwikkelingen zijn van grote invloed geweest op de positie van de familie binnen de maatschappij. De familie is niet langer wat die is geweest. Het private leven van individuen is dramatisch veranderd de afgelopen decennia, met name omtrent de manier waarop relaties worden gevormd en hoe deze zijn gestructureerd (Dykstra et al., 2006). Durkheim (1933), waarnaar eerder al verwezen is, herkende dit proces al in de periode dat de industriële revolutie op gang kwam. Op het platteland was er sprake van mechanische solidariteit, een homogene samenleving die voornamelijk gericht was op het gemeenschappelijke. De familie was hier een sterke gemeenschap van gedeelde normen en waarden. Durkheim (1933) sprak, zoals gezegd, begin 20^e eeuw van de overgang van mechanische naar organische solidariteit. Dit proces is de

afgelopen decennia geïntensiveerd door de invloed van factoren als de toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen, hun grotere economische onafhankelijkheid en de liberalisering van normen en waarden, wat er voor heeft gezorgd dat de familie zijn voormalige cohesie is verloren (Komter & Vollebergh, 2002).

Traditioneel gezien was de uitwisseling van geld, goederen en diensten een belangrijk aspect van familiale solidariteit. De familie heeft lange tijd een belangrijke economische rol vervuld in het leven van individuele burgers. Tot aan de periode van industrialisatie was de familie de belangrijkste bron van productie. De overlevingskansen van individuen was afhankelijk van economische samenwerking binnen de familie. Tegenwoordig is de economische uitwisseling tussen familieleden niet langer meer een voorwaarde voor het overleven van het individu (Komter & Vollebergh, 2002). Diverse veranderingen hebben er voor gezorgd dat de familiebanden er nu anders uit zien dan vroeger. De afgelopen decennia zijn familiebanden meer op vriendschapsbanden gaan lijken. Familiebanden zijn tegenwoordig meer gebaseerd op vrijwilligheid en minder verplichtend dan zij vroeger waren. Daarnaast zijn familiebanden meer gelijkwaardig en minder hiërarchisch en autoritair (Dykstra et al., 2006). Er is meer sprake van onderling respect voor elkaars autonomie en familierelaties zijn meer gebaseerd op onderhandeling. Ouder-kind relaties worden steeds meer gekarakteriseerd door keuzevrijheid. Bovendien is de interactie tussen ouders en kinderen intiemer geworden en is er meer aandacht voor de psychologische behoeften van kinderen, met een toegenomen bereidheid van ouders om kinderen hierin te voorzien (Dykstra et al., 2006).

Deze veranderingen zijn volgens Dykstra et al. (2006) teweeggebracht door twee belangrijke culturele ontwikkelingen, namelijk die van individualisering en secularisering. Secularisering heeft geleid tot een toenemende keuzevrijheid. Deze toegenomen keuzevrijheid heeft er toe geleid dat familierelaties nu moeten concurreren op het gebied van tijd en aandacht met andere relaties, zoals die met vrienden, burens, collega's en kennissen (Dykstra et al., 2006). Daarnaast heeft ook een aantal structurele ontwikkelingen bijgedragen aan de verandering in familiebanden. Door de toegenomen levensverwachting in veel Westerse landen is het aantal jaar dat kinderen met hun ouders doorbrengen gestegen. Bovendien zijn de financiële banden tussen ouders en hun kinderen losser geworden. Dit heeft geleid tot een toenemende waardering van de emotionele banden die zij onderling hebben en niet langer om de financiële en materiële zekerheden waarin zij elkaar voorzagen. Deze ontwikkelingen gaan parallel met bezuinigingen op beleid omtrent familieondersteuning vanuit de overheid, waardoor er meer verantwoordelijkheden terecht komen bij de familie. Hierdoor zijn de intergenerationele relaties steeds belangrijker geworden. (Broek, Bronneman, & Veldheer, 2010)

Ook veranderingen van de samenstelling van families zelf zijn van invloed geweest op de veranderende familiebanden. Families zijn in de loop van de jaren kleiner geworden qua omvang als resultaat van afnemende vruchtbaarheid. Maar door een toenemende levensverwachting bestaan familienetwerken tegenwoordig uit meer generaties. Bovendien krijgen vrouwen op steeds latere leeftijd kinderen. Daarnaast zijn vrouwen steeds meer economisch onafhankelijk door hun toenemende participatie op de arbeidsmarkt (Komter & Vollebergh, 2002). Er kan gesproken worden van een verticalisering van families. Dit houdt in dat de verticale relaties binnen de familie, dat wil zeggen die tussen (groot)ouders en

(klein)kinderen, sterker zijn geworden. De horizontale relaties daarentegen, die tussen tantes, ooms, neven en nichten, zijn zwakker geworden. Volwassen kinderen hebben meer aandacht voor hun ouders en grootouders gekregen ten opzichten van hun broers, zussen, neven nichten en ooms en tantes (Broek, Bronneman, & Veldheer, 2010).

De onderzoeksvraag die hieruit volgt is: Hoe kunnen de familiebanden worden omschreven?

Intergenerationele overdracht

Binnen de literatuur kunnen er verschillende mechanismen onderscheiden worden die er toe kunnen leiden dat ouders en kinderen op elkaar lijken. De eerste wordt socialisatie genoemd, en vindt plaats tijdens de opvoeding. Ouders functioneren hier als voorbeeldfunctie voor hun kinderen. Dit kan bewust, aan de hand van regels en straffen, maar ook onbewust, doordat kinderen het gedrag van hun ouders imiteren, en hun opvattingen overnemen (Broek, Bronneman, & Veldheer, 2010).

Het tweede mechanisme is het erven van bepaalde hulpbronnen. Hiermee wordt bedoeld dat bepaalde voorrechten of juist achterstanden vaak ook door de generaties heen overgedragen worden. De overeenkomst tussen ouders en kinderen is dan deels een gevolg van de overdracht van bepaalde kenmerken zoals vermogen of opleidingsniveau (Brinkgreve & Stolk, 1997).

Het derde mechanisme is die van genetische overdracht. Naast sociale factoren kunnen ook genetische factoren een belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling van het gedrag. Gelijknissen in opvattingen en gedrag tussen ouders en hun kinderen kunnen verklaard worden door overeenkomsten in het genetisch materiaal (Out & Bakermans-Kranenburg, 2006). Het karakter en de persoonlijkheid van kinderen wordt voornamelijk genetisch bepaald. Dit zorgt er dan ook voor dat kinderen zich vaak net zo gedragen als hun ouders (Broek, Bronneman, & Veldheer, 2010).

Het vierde mechanisme is relatief nieuw. Daar waar het proces van socialisatie vroeger voornamelijk bestond uit eenrichtingsverkeer, gebeurt dit tegenwoordig vanuit twee richtingen. Tot op zekere hoogte voeden kinderen hun ouders ook op. Bovendien zijn ouders niet langer de enige bron van socialisatie. De opvoeding vanuit de ouders, als ook de erfelijke aanleg vormen een belangrijke bron voor het gedrag en de opvattingen van kinderen, maar ook leeftijdsgenoten zijn hier van groot belang (Harris, 1998). Daarnaast zijn ook een eventuele partner, school en de media van invloed. Deze zogenoemde *socializing agents* kunnen een geheel andere opvatting hebben dan de ouders, wat er toe kan leiden dat kinderen afwijken van het gedrag en de opvattingen van hun ouders (Uyl & Emmelkamp, 2008).

Dit leidt tot de onderzoeksvraag: Hoe wordt religie doorgegeven?

Familie speelt een belangrijke rol bij de religieuze socialisatie van kinderen. Dit kan direct, door middel van bidden en gezamenlijk kerkbezoek, maar ook indirect, waarbij ouders hun betekenis van het geloof doorgeven (Broek, Bronneman, & Veldheer, 2010). Voor de ontwikkeling van religie bij kinderen is een religieus huishouden noodzakelijk. Hier zijn vooral gewoontevorming door middel van gezamenlijk gebed en kerkgang van belang. Het geloof van kinderen komt in grote lijnen overeen met dat van hun ouders. Wel speelt het bij de kinderen vaak een minder belangrijke rol in hun leven. Er kan dus gezegd worden dat er

een duidelijke relatie is tussen het geloof van de ouders en dat van hun kinderen (Andrée, 1983). Vergouwen (2001) stelt dat het niet per se religie zelf, en daaraan gekoppelde denkbeelden en praktijken, is wat wordt doorgegeven van ouders op kinderen, maar meer de houding tegenover het geloof, en de zingeving die ouders hier aan geven, wat zij overdragen aan kinderen. Met andere woorden, kinderen wordt geleerd om gelovig, dan wel ongelovig, te worden. Ook Vergouwen (2001) stelt dat er een duidelijke relatie is tussen het geloof van ouders en die van hun kinderen. *Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag: Hoe wordt religiositeit vorm gegeven door de verschillende generaties?*

Naast religie kunnen ook onkerkelijkheid en religieuze twijfels vanuit de ouders op hun kinderen worden overgedragen. Uit verschillende onderzoeken (Hart, 1990; Bogt, 1987; Alma, 1993; Ploeg, 1985; Benjamins & Ploeg, 1988) blijkt dat wanneer ouders hun geloof niet zichtbaar uiten, de kans groot is dat kinderen zullen afstappen van het geloof, waarbij zij een onverschillige houding ontwikkelen tegenover religie en de kerk niet langer zullen bezoeken. Ook blijkt dat vanuit een onkerkelijk milieu opnieuw naar de kerk gaan een zeldzaamheid is. Het socialisatieproces blijkt hier van groot belang te zijn. Vrijwel alle kinderen uit ongelovige, onkerkelijke milieus zetten deze afstand van het geloof voort (Broek, Bronneman, & Veldheer, 2010). *De onderzoeksvraag die hieruit volgt is: Welke andere factoren dan familie hebben invloed gehad op het geloof?*

Andersom is ook religie van invloed op familie. Voor lange tijd sijnelde religie vaak door in de opvoedingspraktijken. Deze religieuze opvoeding werd gezien als manier om praktijken, levenswijsheden en leefregels over te dragen van de oude op de nieuwe generatie. De afgelopen decennia is deze visie door secularisatie en veranderende familieverbanden veranderd naar een intergenerationele overdracht van 'zelfontdekkend leren' (Timmers-Huigens, 1997). Kinderen hebben meer keuzevrijheid gekregen van hun ouders en kiezen daarom vaak zelf wat zij wel of niet willen overnemen van hun ouders (Vergouwen, 2001).

Religie is niet enkel van invloed op opvoeding, maar ook op de samenstelling van families. Zo zijn religieuze families vaak groter van omvang. Ook krijgen gelovige mensen vaak eerder kleinkinderen dan niet gelovigen en is de kans groter om grootouder te worden. Gelovigen zijn over het algemeen minder snel geneigd om te scheiden. Ook hebben religieuze familieleden vaker contact met hun ouders dan niet-religieuzen. Een mogelijke verklaring hiervoor wordt gegeven door Dykstra et al. (2006), die stellen dat gelovigen wellicht meer geleerd wordt om voor elkaar te zorgen. Als laatste zijn gelovigen vaak positiever over de sfeer binnen de familie en de familiebanden dan niet gelovigen (Dykstra et al., 2006).

Onderzoeksvragen

Op basis van bovengenoemde theorieën kunnen de volgende onderzoeksvragen worden geformuleerd:

1. Hoe kunnen de familiebanden worden omschreven?
2. Hoe wordt religiositeit vorm gegeven door de verschillende generaties?
3. Hoe wordt religie doorgegeven?
4. Welke andere factoren dan familie hebben invloed gehad op het geloof?
5. Hoe gaan de verschillende generaties om met de secularisering in Nederland?

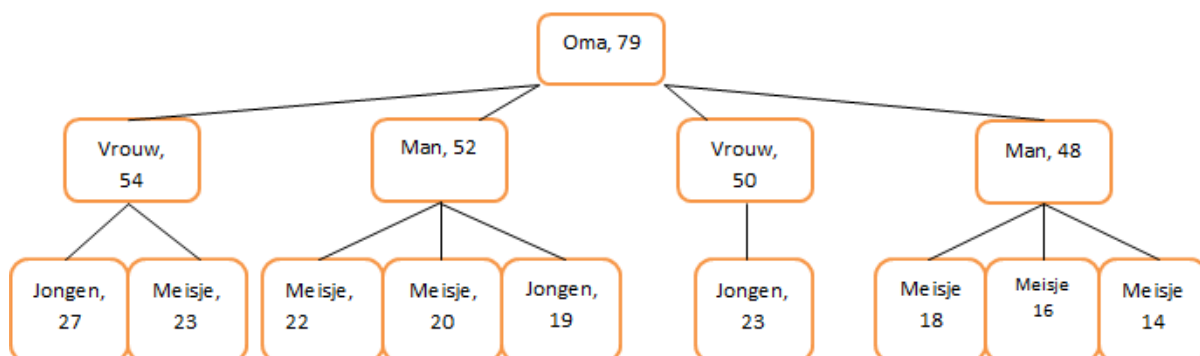
Onderzoeksdesign

Om te onderzoeken welke rol familie speelt in de keuze van het geloof, heeft dit onderzoek zich gericht op drie generaties binnen één familie. De keuze voor de familie is gebaseerd op de volgende twee criteria. Als eerste bestaat de familie uit drie generaties. Ten tweede gaat het om een religieuze familie. Het grootste deel van de familieleden woont in Papendrecht en omgeving.

Dataverzameling

De methode die in dit onderzoek gebruikt is, is die van semigestructureerde diepte-interviews. Bij semigestructureerde interviews zijn vooraf enkele vragen opgesteld, die tijdens het interview dienden als richtlijn. Dit is gedaan om het interview in een bepaalde richting te sturen of om ontbrekende informatie los te krijgen. Daarnaast waren deze vragen handig wanneer het interview vastliep of wanneer de respondent uit zichzelf niet meer te zeggen had. Naast de vooraf opgestelde vragen bleef er genoeg ruimte over voor improvisatie voor zowel de interviewer als de onderzoeker en waren beide vrij om hun eigen draai aan het interview te geven. Tijdens het interview was het belangrijk om ervoor te zorgen dat de respondenten zo veel mogelijk aan het woord waren. Ook moest erop gelet worden dat er geen overhaaste aannames gemaakt werden. Tijdens de interviews werd niks als vanzelfsprekend gezien of zomaar aangenomen, en was het belangrijk om door te vragen om zo tot interessante bevindingen te komen. Het was van belang om tijdens de interviews zorgvuldig om te gaan met de respondenten. Religie is vaak een gevoelig en persoonlijk onderwerp. Het was daarom belangrijk om eerst een beeld te krijgen van de respondent en af te tasten wat wel en wat niet gevraagd kon worden en op welke manier. Daarom werd er gestart met een voorstelrondje. Vervolgens werd de algemene vraag gesteld of de desbetreffende respondent naar de kerk gaat. Aan de hand daarvan werd ingespeeld en doorgevraagd op het gegeven antwoord.

Tijdens de interviews is gebruik gemaakt van een topiclijst met daarop een aantal algemene punten waar naar gevraagd zou kunnen worden. Deze topiclijst is gebruikt wanneer het interview vastliep, de respondent uit zichzelf niets meer te zeggen had of om het interview een bepaalde richting op te sturen om zo de benodigde data te kunnen verzamelen.

Afbeelding: Overzicht van de geïnterviewde familieleden

Analyse

De opgenomen interviews zijn zo snel mogelijk na het interview uitgetypt, zodat de informatie nog vers in het geheugen zat. Tijdens het uittypen zijn reeds opvallende bevindingen gemarkeerd. Vervolgens zijn de uitgetypte interviews uitgeprint en geanalyseerd. Dit is gedaan door de teksten te fragmenteren en er een label aan te hangen met een bepaalde code. Dit is gedaan met behulp van markers en wordt ook wel coderen genoemd. Fragmenten die over hetzelfde onderwerp gaan hebben dezelfde code gekregen. Op deze manier werden de interviews overzichtelijk en konden zij gemakkelijker geanalyseerd worden. Vervolgens is er gekeken naar de verschillende codes en welke patronen, verbanden, overeenkomsten en verschillen er ontdekt konden worden. De bevindingen zijn uiteindelijk uitgeschreven in de paragraaf 'bevindingen'.

Ethische aspecten

Tijdens het uitvoeren van dit onderzoek was het voor de onderzoeker van belang om zich aan een aantal ethische regels te houden. Allereerst moesten de respondenten weten dat zij onderdeel waren van een onderzoek en hun gegevens hier voor gebruikt zouden worden. Ook was het belangrijk om hen voorafgaand te informeren wat het doel van het onderzoek was en hoe het onderzoek uitgevoerd zou worden. Er is voorafgaand aan ieder interview toestemming gevraagd om het gesprek op te nemen. Daarnaast is hen verzekerd dat wat tijdens het interview gezegd was, niet zou worden doorverteld in andere interviews. Er is geen persoonlijke informatie verspreid die de identiteit van de respondent verradt. De respondenten konden zelf beslissen wie welke informatie ontving en wie niet. Daarnaast is er geen gebruik gemaakt van informatie waarvan de respondenten aangaven dit niet te willen.

Ook tijdens het verwerken van de verzamelde data was het van belang om zorgvuldig om te gaan met de verkregen informatie. Om de anonimiteit van de familieleden te waarborgen is gebruik gemaakt van algemene termen als man/vrouw, of jongen/meisje. Daarnaast zijn de opnames en de gegevens op een veilige plek opgeslagen, die enkel toegankelijk zijn voor de onderzoeker.

Naast rekening te hebben gehouden met de respondenten, was het ook van belang dat de onderzoeker zich bewust was van haar eigen rol en eventueel aanwezige vooroordelen. Tijdens het interviewen en analyseren was het belangrijk dat de onderzoeker afstand nam van haar eigen referentiekader zodat de antwoorden zo neutraal mogelijk konden worden geïnterpreteerd. Bovendien werd er door de onderzoeker niks als vanzelfsprekend aangenomen, maar werd er doorgevraagd om te achterhalen of zij de respondent goed had begrepen.

Bevindingen

In deze paragraaf worden de bevindingen beschreven die uit de interviews naar voren zijn gekomen. Zij zijn opgedeeld in zes sub-paragrafen, namelijk familiebanden, de aard van geloof, de rol van geloof, religieuze socialisatie, andere factoren en secularisatie.

Familiebanden

De familiebanden binnen de familie worden omschreven als hecht, open, comfortabel, vertrouwelijk. Dit geldt voor zowel de banden tussen ouders en hun kinderen, als die tussen broers en zussen. Wel wordt de aard van deze banden verschillend beleefd. Daar waar de één zijn ouders als ‘vrienden’ omschrijft en sterk die persoonlijke sfeer ervaart, houdt de ander deze persoonlijke gesprekken toch liever met vrienden buiten de familie. Ook komt bij de derde generatie naar voren dat ouders naarmate hun kinderen ouder worden meer moeten concurreren met andere relaties zoals vrienden en partners.

Op de vraag of de familieleden elkaar vaak zien kwam bij iedereen als eerste de zondagochtend bij Oma naar boven:

Na de kerk het koffiedrinken, en een praatje maken, gewoon gezellig met elkaar. Dat is traditiegetrouw elke zondag. (Meisje, 14, derde generatie)

Daarnaast komt de familie ook op verjaardagen en feestdagen bijeen, gaan zij regelmatig een weekend weg en bezoeken zij religieuze evenementen zoals Opwekking, een jaarlijks terugkerende conferentie in het pinksterweekend, waarbij kerkdiensten worden gehouden, bandjes komen optreden en alles in het teken staat van de Heilige Geest (Stichting Opwekking, 2019). Oma is het hoofd van de familie. Opa is op 45 jarige leeftijd overleden. Dit heeft er volgens de tweede generatie aan bijgedragen dat de familie zo hecht is met elkaar. Oma is nooit hertrouwd, waardoor haar kinderen een bepaald verantwoordelijkheidsgevoel hebben ervaren. Dit heeft de band tussen moeder en kinderen enorm versterkt.

Dat komt, denk ik, doordat mijn moeder alleen is. Mijn vader is al redelijk lang geleden overleden, in 1984. En terugkijkend op die tijd, en dat traject na dat overlijden van mijn vader, zijn wij wel hechter geworden met elkaar. Je kijkt iets meer om naar je moeder want die is tenslotte alleen. Ik denk dat dat er wel aan bijgedragen heeft dat wij elkaar regelmatig zien en elkaar treffen bij mijn moeder thuis. (Man, 48, tweede generatie)

De aard van deze band is in de loop van de generaties veranderd. Oma komt uit de tijd dat het spreken over emoties of gevoel nog niet zo vanzelfsprekend was als dat vandaag de dag is. Dit komt vooral naar voren bij de tweede generatie, die hier ook de vergelijking maakt met de band met hun eigen kinderen.

Ik heb een goede band met mijn moeder. Dat gaat dan met name wel over wat heb je gedaan, wat ga je doen en wat minder vaak wat dieper over gevoel. Dat is de tijd denk ik, en toch ook een beetje een andere generatie. Ik denk dat mensen van de generatie van mijn moeder wat minder gewend zijn om te spreken over gevoel dan dat wij dat doen, en met onze kinderen. (Vrouw, 50, tweede generatie)

De derde generatie omschrijft de band met hun ouders allemaal als goed. Een hechte band en ouders die altijd voor hen klaar staan. Wel zijn er ook hier verschillen in de aard van deze band.

Ik heb nooit echt ruzie gehad met m'n ouders of grote verschillen van mening. Alleen ik heb ook weer niet van die ouders waarmee ik hele persoonlijke gesprekken voer, over wat mij bezig houdt en wat ik belangrijk vind. Wat ik vaak zie is dat sommige mensen gesprekken hebben met hun ouders die ze ook met hun vrienden voeren, bijvoorbeeld over met wie ze aan het daten zijn ofzo. En dat zou ik nooit met mijn ouders hebben. Niet op zo 'n persoonlijk vlak. (Jongen, 23, derde generatie)

Ze zijn gewoon een soort vrienden van mij. Ik vind het altijd heel stom als iemand dat zegt, maar daar komt het eigenlijk wel op neer. We kunnen alles met elkaar delen. En ik kan altijd op ze terugvallen. (Meisje, 23, derde generatie)

Aard van geloof

De aard van het geloof is in de loop van de generaties veranderd. Opa en oma en hun vier kinderen begonnen in de Nederlands hervormde kerk, ook wel de traditionele kerk genoemd. De tweede generatie is één voor één overgestapt naar een evangelische- of baptistengemeente. Deze gemeenten zijn wat vrijer dan de traditionele kerk op het gebied van kerkdiensten, regels en voorschriften. Naast het verschil in kerkdiensten komt er ook een duidelijk verschil naar voren in het uitoefenen en ervaren van het geloof. Vroeger bij opa en oma thuis werd er vooral gebeden en bijbel gelezen vanuit gewoonte. Er waren vaste momenten waarop het geloof werd uitgeoefend, zoals het bidden voor het eten en het zondags naar de kerk gaan. Daar buiten werd er niet bewust iets aan gedaan. Een belangrijk verschil met de tweede generatie is dat het geloof bij hen meer terugkomt in het dagelijks leven. Het wordt niet gezien als een losstaand iets, maar zit dusdanig in het systeem dat het verweven is met het dagelijks leven.

Het is steeds meer verweven met ons leven. Het verschil met vroeger thuis bij mijn moeder, bij mijn ouders is dat wij nooit zomaar spontaan voor iemand gingen bidden. Hoewel mijn ouders het wel bewust beleefden, het voor hen wel echt realiteit was, kreeg het voor hen uiterlijk vorm in die formele gebeden voor en na het eten, en in het bijbel lezen, dan dat het echt iets levends was. Bij ons is het wel meer verweven met het leven van alledag, op een creatieve manier, aansluitend bij de actualiteit. En bij mijn ouders was het toch wat meer traditioneel. (Vrouw, 50, tweede generatie)

Christen zijn is een way of life. Waar je ook bent. Dus ik denk dichterbij en meer eigentijds, in plaats van meer op een afstand en niet volledig in je eigen handen. Dat is misschien wel een beetje de twee verschillen die er zijn. (Man, 48, tweede generatie)

Vroeger was het wel wat statischer denk ik, wat meer apart van het gewone. Bij ons zit het meer in de vanzelfsprekendheid, in het systeem. Maar ook naar de kinderen toe veel meer van als er iets is daar gezamenlijk voor bidden, of samen over hebben, en dat was bij ons thuis niet zo in de persoonlijke sfeer. Het was meer de bijbel, en het dagboekje en dat was het dan. (Vrouw, 54, tweede generatie)

Bij de derde generatie zet deze trend zich voort, waarbij het geloof nog meer met het dagelijks leven wordt verweven. Zo is een aantal aangesloten bij Netwerk of NSU, dit zijn christelijke studentenverenigingen. Ook worden er christelijke evenementen bezocht als concerten, conferenties en zomerkampen. Daarnaast vindt de derde generatie de evangelische kerken van hun ouders vaak nog te stijf en bestaan er voor hen te veel regels, waardoor de meesten op zoek zijn gegaan naar een vrijere gemeente, of denken dit in de toekomst te gaan doen.

Het is heel erg vrij. Veel ruimte voor de Heilige Geest, niet zo aan regels gebonden. Een evangelische kerk, lijkt er wel op. Alleen is die evangelische kerk iets minder vrij. (Meisje, 22, derde generatie)

Dat uren bidden, psalmen zingen, op harde bankjes zitten, dat statige, dat stijve. En dat evangelische is natuurlijk opwekkingsliedjes, een wat vlottere spreker, meer een soort gezelligheid. Echt gemeente zijn, en bij dat christelijk gereformeerde heb ik dat niet altijd zo ervaren. Daar kun je niet jezelf zijn naar mijns inziens. En dat kun je hier wel. (Meisje, 23, derde generatie)

Niet alleen op het gebied van kerkdiensten, maar ook het uitoefenen van het geloof komt bij de derde generatie terug in het dagelijks leven. Er is niet meer een vast moment waarop het geloof terugkomt, zoals dit bij opa en oma thuis het geval was, maar dit kan op ieder moment van de dag.

Het is nu wel echt mijn geloof geworden, mijn relatie met Jezus, met God. Het hoeft niet per se thuis, maar die altijd met me mee gaat, ook wel eens op de fiets, of als ik een skeeler tocht maak, dan zie ik dat gewoon echt als mooie momenten waarop je met God kan connecten.” (Meisje, 22, derde generatie)

Rol van geloof

Daar waar de theorie stelt dat het geloof van kinderen in grote lijnen overeen komt met dat van hun ouders, maar het bij de kinderen vaak een minder belangrijke rol in hun leven speelt, bewijzen zowel de tweede als de derde generatie van de familie eerder het tegendeel. Er kan zelfs gezegd worden dat het geloof juist een steeds belangrijkere rol is gaan spelen door de generaties heen. De enige jongen die wel past in de algemene notie dat geloof een minder belangrijke rol speelt over de generaties heen, ziet zichzelf als afwijkend van de rest van de familie:

Ik ben een beetje de vreemde eend in de bijt. Heel erg verwaterd, niet meer mee bezig. En andere dingen interessant vinden, waardoor het een beetje wegging. Er is echt geen specifieke reden voor, dat ik boos ben op iets. Gewoon andere interesses, en uiteindelijk een eigen kijk erop gekregen, waardoor ik er niet meer heen gegaan ben. En ik mis er ook helemaal niks in eigenlijk. Nee, geen kerkganger meer. (Jongen, 27, derde generatie)

Op bovengenoemde jongen na geven alle familieleden aan nog wel naar de kerk te gaan en actief bezig te zijn met het geloof. De familieleden van de tweede generatie hebben zelfs allemaal een belangrijke rol binnen de gemeente, of hebben dit gehad, in de rol van oudsten, sprekers, actief in het jeugdwerk, of zijn zelfs gaan evangeliseren in het buitenland. Beide zussen en hun partner hebben zelfs bijgedragen aan het opzetten van een eigen gemeente.

Ook voor de derde generatie speelt het geloof nog steeds een belangrijke rol. Ook nu een aantal op zichzelf woont, blijven zij vasthouden aan hun geloof. Een aantal vermoedt zelfs dat het geloof voor hen meer betekent dan voor hun ouders. Ook blijkt dat de derde generatie er meer met anderen over praat. Dit doen zij met zowel gelovigen als ongelovigen.

Ja, niet meer of minder dan ten opzichte van toen ik thuis woonde. (Meisje, 20, derde generatie)

Ik ga toch naar iets charismatische kerken. Waar wat betere sprekers zijn naar mijn mening. Dus ik denk dat ik er ook wel wat meer mee doe of mee bezig ben dan m'n ouders. Nou m'n moeder is er denk ik wel wat meer mee bezig dan m'n vader. M'n vader uit het in ieder geval wat minder. Ja ik praat er gewoon veel over, en ik denk ook een beetje waar het hart vol van is loopt de mond van over. Dus zodra ik het niet heel veel hoor denk ik ook dat het minder speelt. (Jongen, 19, derde generatie)

Ik denk dat het wel hetzelfde is. Alleen denk ik dat ik iets enthousiaster ben. Ik praat er wel makkelijker over en zo. Mijn ouders zijn ook wel enthousiast maar toch wel voor zichzelf. (Meisje, 18, derde generatie)

Religieuze socialisatie

Uit het theoretisch kader kwam naar voren dat familie een belangrijke rol speelt bij de religieuze socialisatie van kinderen. Voor de ontwikkeling van religie bij kinderen is een religieus huishouden belangrijk. Vanuit een onkerkelijk milieu opnieuw naar de kerk gaan wordt gezien als een zeldzaamheid. Een opvallende bevinding betreft echter wat er met Opa en Oma is gebeurd. Beiden waren van origine niet gelovig, en hebben het geloof van thuis uit niet meegekregen. Hun opvoeding heeft er dan ook niets aan bijgedragen dat zij in hun tienerjaren beide toch gelovig zijn geworden. De eerste en tweede generatie hebben vervolgens het geloof op directe wijze doorgegeven aan hun kinderen. Zo wordt iedereen verwacht om in ieder geval tot zijn 18^e mee te gaan naar de kerk. Ook wordt er thuis als gezin altijd voor het eten gebeden en wordt er vaak na het avondeten uit de bijbel gelezen. Daarnaast heeft de manier van leven van zowel de eerste als tweede generatie er aan bijgedragen dat ouders het geloof indirect op hun kinderen hebben overgedragen. Het is hier niet het geloof zelf wat wordt overgedragen, maar de houding er tegenover.

Het geloof is de familie binnengekomen via Oma. Haar ouders waren niet gelovig, maar toch is zij in haar tienerjaren tot het geloof gekomen.

Door vrienden, met wie ik meeing. En een christelijke school, dat wel. En zo is dat dan toch gegroeid. Mijn oudste zus, ik was de jongste, kreeg een vriend die ging naar de kerk, dus zij ging ook mee naar de kerk. En daar werd over gepraat en zo groeide dat dus ook wel. Je werd geïnteresseerd van wat is dat en dat wil ik ook weten. Meer vanuit de omgeving dus. (Vrouw, 79, eerste generatie)

Deze interesse heeft zij overgedragen op Opa. Toen zij elkaar ontmoetten was Opa niet gelovig. Ook hij heeft dit van thuis uit niet meegekregen. Via Oma is hij in aanraking gekomen met het geloof.

Nee toen was die niet gelovig. Toen ging ik wel al naar de kerk. Met m'n vriendinnen mee. Toen ging hij in militaire dienst. Daarna ben je toch wat ouder, wat wijzer. Dan moet je toch een keuze maken. We wilden samen verder. Ik wilde toch naar de kerk gaan, die kerk trekt mij. Toen zei hij dan wil ik wel eens weten wat jou zo trekt. Dus hij ging zich er helemaal in verdiepen. En toen zei hij ja je hebt gelijk, ik wil ook. Ik ga met jou mee naar de kerk. Toen zijn we getrouwd en kwamen we naar Oud-Alblas. Kregen we vrienden, allemaal kerkelijke vrienden en is hij helemaal tot het geloof gekomen.” (Vrouw, 79, eerste generatie)

Bovenstaande quotes geven weer dat zowel familie als peer groups een belangrijke rol spelen in het doorgeven van religiositeit, waardoor zowel Oma als Opa tot het geloof zijn gekomen. Naar Oma's eigen zeggen heeft hun opvoeding hier niks aan bijgedragen, maar was het vooral de omgeving die van grote invloed is geweest, in de vorm van vriendinnen die haar meenamen naar de kerk. Daarnaast heeft ook familie een rol gespeeld. Het gaat hier niet om verticale familiebanden vanuit de ouders, maar om horizontale banden vanuit haar zus en diens partner die van invloed zijn geweest op de religieuze socialisatie van in eerste instantie oma zelf. Via Oma is ook Opa bij het geloof gekomen.

Opa en Oma hebben op hun beurt het geloof wel rechtstreeks doorgegeven aan hun kinderen. Dit deden zij door middel van gebed en bijbel lezen, maar ook door hun manier van leven, zoals het altijd voor anderen klaar staan, behulpzaam zijn, en het meeleven met anderen. Daarnaast waren beide actief in de kerk. Ook het vroege overlijden van Opa heeft het geloof in het gezin versterkt. In die heftige periode van verdriet bood het geloof steun en troost. Het gezin kreeg veel steun vanuit de kerk en van gelovige mensen. Daarnaast heeft het de kinderen aan het denken gezet over onderwerpen als leven en dood:

Ik was 15 toen mijn vader overleed. Daardoor werd ik gedwongen om na te denken over het leven, en over doodgaan, en over waar je dan naartoe gaat. Of waar haal je nou je steun vandaan. En ook wel door wat ik in het dorp zag en bij mijn moeder. Wij kregen wel heel veel steun als gezin vanuit de kerk en van gelovige mensen, en mijn moeder bleef ook staande ondanks het verdriet, ook door het geloof. Dus dat waren allemaal factoren die er toe leidden dat ik toch wel terug kwam bij het geloof waar ik in ben opgevoed. Dus toen was ik 20 denk ik. (Vrouw, 50, tweede generatie)

Vanuit de tweede en derde generatie komt het traditionele doorgeven van geloof naar boven, wat meer verplichtend van karakter is. Daar waar Oma uit vrije keuze naar de kerk is gegaan, geeft zowel de tweede als derde generatie aan dat het naar de kerk gaan op zondag toch wel vaak een moeten was vanuit hun ouders. Zij vonden dit ook niet altijd even leuk. Toch zien zij dit als fundamenteel in het feit dat zij nu geloven.

Ik denk wel dat het een soort fundament is geweest dat we altijd gingen, en dat je altijd bidt, en dat je altijd de bijbel leest. En op een gegeven moment groei je er in, en dan ken je de verhalen, en dan ga je er over nadenken als je wat ouder bent. En dan neem je op een gegeven moment natuurlijk echt de stap om het zelf te geloven. Dus dat heeft zeker bijgedragen dat ik die stap heb gezet. (Meisje, 23, derde generatie)

Naast deze bewuste manieren van het doorgeven van het geloof is vooral bij de derde generatie de houding ten opzichte van het geloof en manier van leven van hun ouders van groot belang geweest in de keuze van het geloof.

Het is eigenlijk best wel gek natuurlijk, ik was jong, jaartje of twaalf ofzo, kerk en God das onzin, maar toch ben ik bij een christelijke studentenvereniging gegaan en toch hou ik me er nog steeds mee bezig. En hoe dat komt, dat vind ik zelf ook gek. Maar er is dus wel iets wat me daar in blijft aantrekken. En een van die dingen die ik daarin het belangrijkste vind is dat ik in mijn gezin in het bijzonder, en in mijn familie, bij m'n moeders kant dan vooral, heel veel liefde zie voor elkaar. Heel veel onderlinge solidariteit, hele liefdevolle relaties onderling. En dat is iets wat me altijd heeft gefascineerd. Dat is ook een van de redenen dat ik denk: oh er is toch wel iets mee. Dat is misschien wel één van de belangrijkste redenen dat ik me nog bezig hou met het christelijk geloof. (Jongen, 23, derde generatie)

Ook om je ouders daar positief mee bezig te zien. Dat stimuleerde mij ook wel om er over na te denken van wat is het toch wat hen daar in trekt. Dat is toch dat voorbeeld wat ze gaven daarin. (Meisje, 22, derde generatie)

En zelfs bij het enige familielid waarbij naar eigen zeggen het geloof is verwaterd, en die zichzelf dan ook niet meer gelovig noemt, komt de rol van ouders en opvoeding sterk naar boven. Op de vraag hoe hij de opvoeding van zijn eigen kinderen voor zich ziet, geeft hij aan dat hij toch voor een christelijke basisschool zou kiezen. Hierbij speelt het belang van het geloof bij zijn ouders een grote rol, alsmede zijn eigen opvoeding, waarin het geloof een centrale rol heeft gespeeld.

Ja op een christelijke basisschool is wel het minste wat je doet. Ik vind het wel een heel belangrijk deel van je opvoeding om mee te geven. Ik zou mijn kinderen misschien ook wel mee naar de kerk nemen ja. Gewoon om te laten zien dat dit toch wel een heel groot en belangrijk deel van je leven kan zijn. Ook gewoon omdat opa en oma het belangrijk vinden. Dat ik er niks meer mee heb betekent niet dat mijn kinderen dat niet mogen. (Jongen, 27, derde generatie)

Andere factoren

Ook al zorgt de opvoeding van thuis uit voor een bepaalde basis, kennis en structuur wat betreft het geloof, er zijn ook andere factoren die er aan bijdragen dat de familieleden gelovig, dan wel ongelovig zijn. Zo worden er drie andere belangrijke factoren genoemd, namelijk vrienden, partner en het ervaren van God.

Voor de derde generatie spelen vrienden een hele belangrijke rol in de keuze voor het geloof. Het hebben van vrienden in de kerk zorgt er voor dat zij het leuk vinden om iedere zondag weer te gaan. Hier staat tegenover dat het gebrek aan sociale contacten één van de voornaamste redenen was om niet meer naar de kerk te gaan.

Nee, nooit echt vrienden gehad, waardoor je ook meteen een groot deel van het raakvlak wel mist. En aantrekkingskracht ervan. Ik denk juist dat die jongeren die zo lekker met elkaar omgaan in zo'n gemeenschap, dat die elkaar wel meetrekken in de kerk. Als je dat dus ook al niet hebt zoals ik had, dan hou je de kerkdienst zelf over, die

vaak ook wel een beetje abstract klonk. En als je 18 bent, dan ben je ook met andere dingen bezig ook. En uiteindelijk ga je steeds minder vaak. En gaat het je eigenlijk steeds minder interesseren ook. (Jongen, 27, derde generatie)

Ook bij andere religieuze bijeenkomsten of zelfs een christelijke studentenvereniging zijn het vrienden die zorgen voor het aansluiten en het enthousiasme.

Dat is eigenlijk wel een goeie vraag, maar het antwoord is redelijk simpel. Daar zaten gewoon mensen die ik kende, van de middelbare school. En die namen mij dan mee naar avonden van die vereniging, en dat vond ik altijd wel chill. (Jongen, 23, derde generatie)

Een andere belangrijke factor die van invloed is op het al dan niet geloven is een partner. De meesten geven aan dat een gelovige partner essentieel is omdat ze zo over een gedeelde denkwijze beschikken. Daarnaast speelt een gelovige, dan wel ongelovige partner een grote rol in het wel of niet meer naar de kerk gaan, en is daarbij van grote invloed in het wel of niet bezig zijn met het geloof.

Mijn vriendin zit ook in m'n dispuut, en die gaat wel ook naar de kerk, en die vindt het ook prettig als ik meega. En daardoor ga ik ook nu wel weer wat vaker naar de kerk. Ik denk, omdat het voor mezelf niet helemaal zeker is wat ik nou wil, heeft het dus wel heel veel invloed. Als ik geen christelijke vriendin had gehad was ik niet naar de kerk gegaan, en dan had ik niet nog meer dingen met het geloof gedaan. Dan had ik er misschien wel helemaal niks meer mee gedaan. (Jongen, 23, derde generatie)

Ik denk dat als je een vriendin krijgt die wel gewoon naar de kerk gaat, ik denk dat voor een jongen een meisje heel bepalend is in de relatie. In de zin van die kan je helemaal mee trekken naar de kerk of juist helemaal niet. Nou is Jamie is nooit anti geweest ofzo, ze is ook altijd mee gegaan in het begin toen ik nog wel vaak ging. Maar in de zin dat zij niet gelovig is opgevoed, niet christelijk is opgevoed heeft dat wel invloed op gehad dat ik ook niet meer ben gegaan. Als zij dat wel was geweest was ik ook vaker wel gegaan denk ik. (Jongen, 27, derde generatie)

Als laatste wordt het ervaren van God, een vorm van openbaring dus, en de daarbij behorende overtuiging en aantrekkingskracht als belangrijke reden genoemd om naar de kerk te blijven gaan en actief te geloven.

Ja opvoeding is zeker wel belangrijk geweest. Maar echt dat moment van die overtuiging, of dat je echt zo'n aanraking van God voelde ofzo, dat kan een opvoeding alleen niet bieden. Dat zou je misschien ook op een andere manier hebben kunnen ontvangen, maar dan was ik nu misschien minder ver in het geloof, of nu ook zoekende geweest. Dus ik ben wel blij met deze opvoeding. Hoe het me wel nu hier gebracht heeft. Maar het is toch God die het moet doen, niet je ouders." (Meisje, 22, derde generatie)

Toen opeens had iemand een beeld voor me. Beschreef echt mijn situatie en hoe God daar in wilde werken. En er kwam echt een gevoel over me alsof God me aanraakte. En sindsdien ben ik echt op zoek gegaan naar God. Dus dat heeft het ook wel echt heel erg aangewakkerd denk ik. (Jongen, 19, derde generatie)

Secularisatie

De ontkerkelijkheid die in Nederland volgens de cijfers speelt, wordt door de meeste familieleden niet overduidelijk opgemerkt. Oma ziet als enige in de traditionele kerk wel wat lege plekken ontstaan. De rest van de kerkgangers geeft aan dat zij de kerk eerder zien groeien dan krimpen. Een verklaring die de familieleden voor deze groei geven is de trend dat steeds minder mensen zich thuis voelen in de traditionele kerk en daardoor op zoek gaan naar een andere, vaak vrijere, gemeente. Hierdoor komen zij vaak uit bij evangelische kerken, daar waar de tweede en derde generatie van de familie zich in bevinden. Dit verklaart de groei die zij zien in hun kerk. Er is dus in de beleving van de respondenten niet per se sprake van een toename of afname in kerkgangers, maar eerder van een verschuiving van de traditionele kerk naar de wat vrijere evangelische gemeenten.

Dat komt denk ik omdat het niet een traditionele kerk is, maar een wat vrijere gemeente. Je hebt deze tijd, of de afgelopen jaren een hele trend dat mensen in de traditionele kerk meer gaan nadenken van wil ik hier mijn hele leven blijven zitten en voegen naar de traditie of kies ik toch meer voor een kerk die wat vrijer is, vandaar denk ik dat dat soort gemeenten toch nog wel groeit. Ik denk dat het daar mee te maken heeft. Niet zozeer dat er heel veel mensen tot het geloof komen, die komen uit een andere kerk, maar ze maken dan wel een verdieping van hun geloof mee. (Vrouw, 50, tweede generatie)

De enige die de secularisatie overduidelijk opmerkt is de enige ongelovige in de familie. Naar eigen zeggen is hier van invloed in welke kringen men zich bevindt.

“Ontzettend goed zie ik de ontkerkelijkheid. Maar dat is ook heel erg zo omdat ik er zelf uit ben gegaan, dan ga je dat veel meer om je heen zien. Dat ik natuurlijk het idee had toen ik klein was, je bent opgevoed met de kerk en de bijbel en het was allemaal normaal. Dat je het idee hebt dat 100%, 95 % van Nederland gelovig is. Als ik nu denk dat het 25 % is, is het nog veel.” (Jongen, 27, derde generatie)

De gelovige familieleden laten zich niet beïnvloeden door deze toenemende secularisatie. Zij hebben de overtuiging van het geloof en houden hier aan vast. Zij voelen zich door de secularisatie eerder gemotiveerd om te blijven geloven en gunnen hun medemens ook de toegevoegde waarde die het hen biedt. Daar waar de situatie zich voordoet praten zij er dan ook over met ongelovigen.

Als ik die ontkerkelijkheid zie dan word ik juist getriggerd om te blijven geloven. Het geeft mij juist wel een positief effect omdat ik denk, oh ik wil niet dat het die kant op gaat. Ik zie het ook wel als een soort van, dat het kwade steeds meer invloed krijgt, en ook z'n best doet om mensen van de kerk te houden. En dan word ik juist wel weer getriggerd om er tegenin te gaan eigenlijk. (Meisje, 22, derde generatie)

Conclusie

De probleemstelling van dit onderzoek luidt “*Op welke wijze spelen familiebanden een rol bij het doorgeven van het geloof over de generaties in een tijd van ontkerkelijking?*” Deze probleemstelling is op grond van een theoretische verkenning nader uitgewerkt in vijf deelvragen: hoe kunnen de familiebanden worden omschreven, hoe wordt religiositeit vorm gegeven door de verschillende generaties, hoe wordt religie doorgegeven, welke andere factoren dan familie hebben invloed gehad op het geloof en hoe gaan de verschillende generaties om met de secularisering in Nederland?

De belangrijkste uitkomst uit dit onderzoek is een paradox. Aan de ene kant wordt het geloof door de generaties heen steeds vrijer. Anderzijds lijkt het geloof door de generaties heen steeds belangrijker te worden voor de familieleden, wat in gaat tegen de secularisatieliteratuur. Daar waar de eerste generatie nog naar de traditionele kerk gaat, is de tweede generatie overgestapt naar een vrijere evangelische- of baptistengemeente. De derde generatie vindt dat er binnen de evangelische kerk van hun ouders vaak nog te veel regels bestaan, waardoor de meesten op zoek zijn gegaan naar een nóg vrijere gemeente of willen dit in de toekomst gaan doen. Ook kwam het geloof bij de eerste generatie vooral terug in het bidden en bijbel lezen op vaste momenten, terwijl de tweede en derde generatie aangeeft dat het geloof bij hen meer verweven is met het dagelijks leven. Het uitoefenen van het geloof is niet meer gebonden aan een vast moment, maar dit kan op ieder moment van de dag. Dit komt overeen met de literatuur over secularisatie. In tegenstelling tot de theorie is het geloof bij de tweede en derde generatie een steeds belangrijkere rol gaan spelen. De broers en zussen van de tweede generatie hebben alle vier een belangrijke rol binnen de gemeente, of hebben dit gehad, in de vorm van oudsten, sprekers, jeugdleider, evangeliseren in het buitenland of het opzetten van een eigen gemeente. De derde generatie vermoedt zelfs dat het geloof voor hen meer betekent dan voor hun ouders. Ook praten zij er meer over met anderen. Dit kunnen zowel gelovigen als ongelovigen zijn.

Zowel de eerste als tweede generatie hebben het geloof op verschillende manieren doorgegeven aan hun kinderen. Dit deden zij op directe wijze in de vorm van bidden, bijbel lezen en het bezoeken van de kerkdienst. Daarnaast hebben zij het geloof ook op indirecte wijze doorgegeven door hun manier van leven, in de vorm van altijd klaar staan voor anderen, behulpzaam zijn en meelevens tonen. Ook waren zij actief in de kerk en probeerden te leven volgens de christelijke normen en waarden. Deze houding is vooral bij de derde generatie van groot belang geweest en zorgt er zelfs bij de enige ongelovige binnen de familie voor dat hij aangeeft zijn kinderen wel met het geloof te willen opvoeden.

Naast de opvoeding en de invloed van familieleden zijn er ook andere factoren die een rol spelen bij de keuze van het gelovig, dan wel ongelovig zijn. Vooral voor de derde generatie spelen vrienden een belangrijke rol. Het hebben van vrienden in de kerk zorgt er voor dat zij iedere zondag met plezier gaan. Het gebrek aan deze sociale contacten wordt dan ook als voornaamste reden gegeven om de kerk niet meer te bezoeken. Ook een gelovige, dan wel ongelovige partner speelt een grote rol in het wel of niet meer naar de kerk gaan, en is van grote invloed in het wel of niet actief bezig zijn met het geloof. Als laatste wordt het ervaren van God en de daarbij behorende overtuiging genoemd als belangrijke factor in het actief geloven.

De ontkerkelijking en secularisatie worden door de meeste familieleden niet overduidelijk opgemerkt. Behalve de traditionele kerk lijken de evangelische kerken van de tweede en derde generatie juist te groeien in plaats van leeg te lopen. Een verklaring die de familieleden voor deze groei geven is de trend dat steeds minder mensen zich thuis voelen in de traditionele kerk en daardoor op zoek gaan naar een andere, vaak vrijere gemeente, waar de tweede en derde generatie zich in bevinden. Hierdoor is er volgens de familieleden eerder sprake van een verschuiving dan van een toename of afname in kerkgangers. De secularisatie lijkt niet van invloed te zijn op de familieleden. Zij blijven vasthouden aan hun overtuiging en voelen zich er eerder door gemotiveerd om te blijven geloven dan dat zij er aan gaan twijfelen.

Met behulp van bovenstaande deelvragen kan de centrale probleemstelling beantwoord worden. Familie blijkt vooral op jonge leeftijd een belangrijke rol te spelen in de keuze van geloof. Doordat de familieleden al van jongs af aan naar de kerk gaan en geleerd wordt om te bidden en bijbel te lezen, wordt dit voor hen een gewoonte, een structuur, waardoor er een fundament wordt gelegd in hun geloofsbeleving. Naarmate zij ouder worden gaan zij op zoek naar hun eigen manier van geloven en wat het beste bij hen past. De meesten doen dit toch relatief gelijk aan hoe hun ouders dat doen. De familiebanden zijn essentieel in het bezig blijven met het geloof.

Wel komt duidelijk naar voren dat familie niet de enige belangrijke factor is in de keuze van geloof. In alle drie de generaties komt het belang van gelovige vrienden naar voren, die de familieleden meenemen naar de kerk of het naar de kerk gaan leuk maken. Daarnaast kan een gelovige of ongelovige partner het verschil maken in het actief bezig zijn met het geloof of niet. Ook het hebben van een openbaring, het 'ervaren' van God, is van essentieel belang in de keuze van het geloof. Een religieuze opvoeding kan een sterke basis leggen qua kennis en structuur wat betreft het geloof, maar uiteindelijk is het God die het moet doen, in de ogen van de familieleden. De keuze van geloof komt dus voort uit zowel de opvoeding van thuis uit, als ook de invloed van de omgeving in de vorm van vrienden, partner en het beleven van God.

Discussie

In dit onderzoek gaat het om een case study, die zich richt op één christelijke familie. Uiteraard is dit geen representatief onderzoek voor gelovigen in Nederland. Hiervoor is onderzoek op grotere schaal nodig. Wel zijn er uit deze case study opvallende bevindingen gekomen, die de huidige theorie omtrent secularisatie en de rol van geloof onder jongeren minstens nuanceren. Het zou interessant zijn om dit nader te onderzoeken door dit onderzoek groter uit te voeren onder jongeren in het algemeen. Daarnaast is het belangrijk om te achterhalen hoe op dit moment het aantal gelovigen gemeten wordt. Zoals uit de respondenten blijkt, gaan veel gelovigen vandaag de dag niet meer naar één kerk, maar doen zij aan 'kerkshoppen', waarbij zij verschillende kerken uitproberen of bezoeken. Ook is het tegenwoordig ook niet meer noodzakelijk om ingeschreven te staan bij een gemeente om een kerkdienst te mogen bezoeken. Hierdoor is het aantal kerkgangers lastig te meten, waardoor het moeilijk is om precieze aantallen vast te stellen. Bovendien is er, zoals de respondenten aangaven, sprake van een verschuiving van de traditionele naar de evangelische kerk. Hierdoor lijkt het alsof er veel mensen de kerk verlaten, en die zullen er ook wel zijn, maar ook zijn er die zich wederom aansluiten bij een gemeente.

In dit onderzoek is enkel gekeken naar de rol van familie in de keuze van geloof. Hieruit blijkt dat familie zeker een belangrijke rol speelt, met name in het fundament wat van thuis uit wordt gelegd in de opvoeding. Daarnaast blijkt ook de partner een belangrijke rol te spelen in de keuze van geloof. Het zou daarom interessant zijn dit onderzoek op familieniveau uit te breiden en de partners van de familieleden er ook in op te nemen. Ditzelfde geldt voor de andere twee belangrijke factoren die meespelen in de keuze van een geloof, namelijk vrienden en de ervaring van God. Dit zou een completer beeld geven van de keuze om al dan niet te geloven, alsmede de manier waarop dit gedaan wordt.

Geloof is een persoonlijk en gevoelig onderwerp. Hierdoor was het, zeker de eerste paar interviews, voor de onderzoeker spannend om hier bepaalde vragen over te stellen. Daarnaast zit er een aantal ethische aspecten aan dit onderzoek waar rekening mee gehouden moet worden. De anonimiteit van de respondenten is erg belangrijk. Daarnaast weten zij dat zij mee doen aan een onderzoek, waardoor zij wellicht een meer sociaal verantwoord antwoord geven, of rekening houden met wat de rest van de familie graag zou horen. Dit zou een vertekend beeld kunnen geven van de resultaten.

Bibliografie

- Andrée, T. (1983). *Gelovig wordt je niet vanzelf. Godsdienstige opvoeding van r.k. jongeren tussen 12 en 20 jaar*. Nijmegen: Dekker en Van de Vegt.
- Bailey, K. (1998). Social ecology and living systems theory. *System research and behavioral science* 15(5).
- Brinkgreve, C., & Stolk, B. v. (1997). *Van huis uit. Wat ouders aan hun kinderen willen meegeven*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Broek, A. v., Bronneman, R., & Veldheer, V. (2010). Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. *Sociaal en Cultureel Rapport 2010*.
- Durkheim, E. (1933). Chapter Six: Progressive Preponderance of Organic Solidarity. *The Division of Labor in Society*, 174-192.
- Dykstra, P. A., Kalmijn, M., Knijn, T. C., Komter, A. E., Liefbroer, A. C., & Mulder, C. H. (2006). Family solidarity in the Netherlands. *Dutch University Press* .
- Felling, A. (2004). Het proces van individualisering in Nederland: een kwarteeuw sociaal-culturele ontwikkeling. *Radboud Repository*.
- Hak, D. (1994). Over secularisering, ontkerkelijking en individualisering. Enige uitkomsten van recent godsdienstsociologisch onderzoek in Nederland. *Sociologische Gids*.
- Hamid, A., Folmer, H., & Beaumont, J. (2014). Secularisation in Western Society: An Overview of the Main Determinants. *Pensee Journal* 76(6).
- Harris, J. (1998). *The Nurture Assumption. Why Children turn out the way they do*. New York: The Free Press.
- Hart, J. d., & Houwelingen, P. v. (2018). Christenen in Nederland: Kerkelijke deelname en christelijke gelovigheid. *Sociaal en Cultureel Planbureau*.
- Knippenberg, H. (2009). Secularisation and the rise of immigrant religions: the case of the Netherlands. *Geographica* 1-2, 63-82.
- Komter, A. E., & Vollebergh, W. A. (2002). Solidarity in Dutch Families: Family Ties Under Strain? *Sage Journals*.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2004). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press.
- Out, D., & Bakermans-Kranenburg, M. (2006). Genen en omgeving bij gehechtheid. Relevantie van gedragsgenetica voor de pedagogiek. *Pedagogiek* 26(2), 210-230.
- Oviedo, L. (2005). Whom to blame for the charge of secularization? *Journal of religion and science* 40(2).

Stichting Opwekking. (2019). *Opwekking 2019: Dieper met de geest*. Opgeroepen op Juni 5, 2019, van <https://www.opwekking.nl/conferenties/pinksterconferentie>

Timmers-Huigens, D. (1997). *Interactieve geloofscommunicatie*. Kampen: Kok.

Uyl, M. d., & Emmelkamp, L. (2008). *Tropenjaren. Verhalen van modern ouderschap*. Utrecht: De Graaff.

Veldman, G. (2008). De Heiligmaking Van Willem De Clerq (1795-18440). *Drouwenerveer*.

Vergouwen, C. (2001). *Een hemelsbrede gelijkenis. Geloofsopvoeding in godsdienstpsychologisch perspectief*. Kampen: Kok.

Weel, G. (2017). Van Verzuiling naar Ontzuiling, van Eenkennigheid naar Oecumene, van Secularisatie naar Individualisering. *Hoorn in de Twintigste Eeuw*.

CHECKLIST ETHICAL AND PRIVACY ASPECTS OF RESEARCH

INSTRUCTION

This checklist should be completed for every research study that is conducted at the Department of Public Administration and Sociology (DPAS). This checklist should be completed *before* commencing with data collection or approaching participants. Students can complete this checklist with help of their supervisor.

This checklist is a mandatory part of the empirical master's thesis and has to be uploaded along with the research proposal.

The guideline for ethical aspects of research of the Dutch Sociological Association (NSV) can be found on their website (http://www.nsv-sociologie.nl/?page_id=17). If you have doubts about ethical or privacy aspects of your research study, discuss and resolve the matter with your EUR supervisor. If needed and if advised to do so by your supervisor, you can also consult Dr. Jennifer A. Holland, coordinator of the Sociology Master's Thesis program.

PART I: GENERAL INFORMATION

Project title: Afkomst en Aspiraties

Name, email of student: Chiara Poels, chiarapoels@hotmail.com

Name, email of supervisor: Jack Burgers, burgers@essb.eur.nl

Start date and duration: 17 maart – 16 juni (3 maanden)

Is the research study conducted within DPAS

YES - NO

If 'NO': at or for what institute or organization will the study be conducted?

(e.g. internship organization)

PART II: TYPE OF RESEARCH STUDY

Please indicate the type of research study by circling the appropriate answer:

1. Research involving human participants.

YES - NO

If 'YES': does the study involve medical or physical research?

YES - NO

Research that falls under the Medical Research Involving Human Subjects Act ([WMO](#)) must first be submitted to [an accredited medical research ethics committee](#) or the Central Committee on Research Involving Human Subjects ([CCMO](#)).

2. Field observations without manipulations that will not involve

identification of participants.

YES - NO

3. Research involving completely anonymous data files (secondary data that has been anonymized by someone else).

YES - NO

PART III: PARTICIPANTS

(Complete this section only if your study involves human participants)

Where will you collect your data?

Familieleden van de familie van Wingerden

Note: indicate for separate data sources.

What is the (anticipated) size of your sample?

Tussen de 10 en 15 respondenten

Note: indicate for separate data sources.

What is the size of the population from which you will sample?

Er wordt geen sample genomen, het onderzoek wordt gehouden onder één enkele familie.

Note: indicate for separate data sources.

1. Will information about the nature of the study and about what participants can expect during the study be withheld from them? YES - **NO**
2. Will any of the participants not be asked for verbal or written 'informed consent,' whereby they agree to participate in the study? YES - **NO**
3. Will information about the possibility to discontinue the participation at any time be withheld from participants? YES - **NO**
4. Will the study involve actively deceiving the participants? YES - **NO**
Note: almost all research studies involve some kind of deception of participants. Try to think about what types of deception are ethical or non-ethical (e.g. purpose of the study is not told, coercion is exerted on participants, giving participants the feeling that they harm other people by making certain decisions, etc.).
5. Does the study involve the risk of causing psychological stress or negative emotions beyond those normally encountered by participants? YES - **NO**
6. Will information be collected about special categories of data, as defined by the GDPR (e.g. racial or ethnic origin, political opinions, religious or philosophical beliefs, trade union membership, genetic data, biometric data for the purpose of uniquely identifying a person,

- data concerning mental or physical health, data concerning a person's sex life or sexual orientation)? YES - NO
7. Will the study involve the participation of minors (<18 years old) or other groups that cannot give consent? YES - NO
8. Is the health and/or safety of participants at risk during the study? YES - NO
9. Can participants be identified by the study results or can the confidentiality of the participants' identity not be ensured? YES - NO
10. Are there any other possible ethical issues with regard to this study? YES - NO

If you have answered 'YES' to any of the previous questions, please indicate below why this issue is unavoidable in this study.

Tijdens het rapporteren wordt gebruik gemaakt van quotes. Voor de buitenwereld zullen de respondenten anoniem blijven door het gebruik van pseudoniemen. Maar er bestaat een kans dat de familieleden onderling elkaars quotes herkennen en dus zullen weten om wie het gaat. Deze quotes zijn echter van groot belang in dit onderzoek om zo tot een juist antwoord van de onderzoeksvragen te komen.

What safeguards are taken to relieve possible adverse consequences of these issues (e.g., informing participants about the study afterwards, extra safety regulations, etc.).

Geen riskante of overgevoelige quotes gebruiken, eerst toestemming vragen aan de respondenten of de desbetreffende quote gebruikt kan worden.

Are there any unintended circumstances in the study that can cause harm or have negative (emotional) consequences to the participants? Indicate what possible circumstances this could be.

Het zou kunnen dat bepaalde quotes voor verwarring of onrust zorgen binnen de familie, daarom is het van belang om bovengenoemde goed uit te voeren en dit proberen te voorkomen.

Please attach your informed consent form in Appendix I, if applicable.

Part IV: Data storage and backup

Where and when will you store your data in the short term, after acquisition?

Op mijn laptop in een goed georganiseerde map, en op een usb stick om deze data niet kwijt te raken.

Note: indicate for separate data sources, for instance for paper-and pencil test data, and for digital data files.

Who is responsible for the immediate day-to-day management, storage and backup of the data arising from your research?

Ikzelf

How (frequently) will you back-up your research data for short-term data security?

Na iedere aanpassing

In case of collecting personal data how will you anonymize the data?

Door middel van algemene termen als man, vrouw, jongen, meisje

Note: It is advisable to keep directly identifying personal details separated from the rest of the data. Personal details are then replaced by a key/ code. Only the code is part of the database with data and the list of respondents/research subjects is kept separate.

PART VI: SIGNATURE

Please note that it is your responsibility to follow the ethical guidelines in the conduct of your study. This includes providing information to participants about the study and ensuring confidentiality in storage and use of personal data. Treat participants respectfully, be on time at appointments, call participants when they have signed up for your study and fulfil promises made to participants.

Furthermore, it is your responsibility that data are authentic, of high quality and properly stored. The principle is always that the supervisor (or strictly speaking the Erasmus University Rotterdam) remains owner of the data, and that the student should therefore hand over all data to the supervisor.

Hereby I declare that the study will be conducted in accordance with the ethical guidelines of the Department of Public Administration and Sociology at Erasmus University Rotterdam. I have answered the questions truthfully.

Name student: Chiara Poels

Name (EUR) supervisor: Jack Burgers

Date: 16 juni 2019

Date: 16 juni 2019

APPENDIX I: Informed Consent Form (if applicable)

This template is intended for creating the Informed Consent Form for your research.

INFORMED CONSENT FORM

Project Title and version	Afkomst en Aspiraties
Name of Principal Investigator	Chiara Poels
Name of Organisation	Erasmus University
Name of Sponsor	Jack Burgers
Purpose of the Study	This research is being conducted to find out the role of family in choosing religion. I am inviting you to participate in this research project about family and religion. The purpose of this research project is to find out the role of family in choosing religion in a time of secularization and lose family tights.
Procedures	You will participate in an interview lasting approximately 1 hour. You will be asked questions about yourself, your religion, family, norms and values, education. Sample questions include: "What does religion mean to you?".
Potential and anticipated Risks and Discomforts	There are no obvious physical, legal or economic risks associated with participating in this study. You do not have to answer any questions you do not wish to answer. Your participation is voluntary and you are free to discontinue your participation at any time.
Potential Benefits	Participation in this study does not guarantee any beneficial results to you. As a result of participating you may better understand the family tights and role of family. The broader goal of this research is to find out the role of family in choosing religion

Sharing the results	Your plan for sharing the findings with the participants should be provided. If you have a plan and a timeline for the sharing of information, include the details. You may also inform the participant that the research findings will be shared more broadly, for example, through publications and conferences.
Confidentiality	<p>Your privacy will be protected to the maximum extent allowable by law. No personally identifiable information will be reported in any research product. Moreover, only trained research staff will have access to your responses. Within these restrictions, results of this study will be made available to you upon request.</p> <p>As indicated above, this research project involves making audio recordings of interviews with you. Transcribed segments from the audio recordings may be used in published forms (e.g., journal articles and book chapters). In the case of publication, pseudonyms will be used. The audio recordings, forms, and other documents created or collected as part of this study will be stored in a secure location in the researchers' offices or on the researchers password-protected computers and will be destroyed within ten years of the initiation of the study.</p>
Compensation	<i>Little present</i>
Right to Withdraw and Questions	<p>Your participation in this research is completely voluntary. You may choose not to take part at all. If you decide to participate in this research, you may stop participating at any time. If you decide not to participate in this study or if you stop participating at any time, you will not be penalised or lose any benefits to which you otherwise qualify.</p> <p>If you decide to stop taking part in the study, if you have questions, concerns, or complaints, or if you need to report an injury related to the research, please contact the primary investigator:</p> <p style="text-align: center;">Chiara Poels, chiarapoels@hotmail.com 0611716599</p>
Statement of Consent	<p>Your signature indicates that you are at least 18 years of age; you have read this consent form or have had it read to you; your questions have been answered to your satisfaction and you voluntarily agree that you will participate in this research study. You will receive a copy of this signed consent form.</p> <p>I have been given the guarantee that this research project has been reviewed and approved by the ESHCC Ethics Review Committee [and IF APPLICABLE: by the EU Ethics Committee]. For research problems or any other question regarding the research project, the Data Protection Officer of Erasmus University, Marlon Domingus, MA (fg@eur.nl)</p>

	If you agree to participate, please sign your name below.	
Audio recording (if applicable)	I consent to have my interview audio recorded ☐ yes ☐ no	
Secondary use (if applicable)	I consent to have the anonymised data be used for secondary analysis ☐ yes ☐ no	
Signature and Date	NAME PARTICIPANT	NAME PRINCIPAL INVESTIGATOR
	SIGNATURE	SIGNATURE
	DATE	DATE